

հարուած մ'էր անոր անշարժութեան, Ուրովհետեւ, — պէտք է ըսել, — չէր այն մեծ զրական յեղափոխութիւններէն՝ որոնք իրենց հնարելին հետ չեն միանիր. եթէ կ'անհետանան՝ բայց դարերէ վերջ։ Լամոնրեբու սահմանը՝ լինելունն էր. ազդեցութիւնին ալ հոն սահմանափակուեցաւ։ Քանի մը սրտերու խոհերն էին, որ քանի մը սրտեր յուզեցին. — այսչափ։ Ամէն տեղ բնութիւնը կայ, բայց ամէն կողմ լին չկայ։ Գոլըրիւ, Սաուրթէյ, օրինակ իմն, բանաստեղծ էին, եթէ լինէր ալ տեսած շրջալայն։

Հ. Ղ. ԲԻՅԵԱՆ

ՊԱՏՄԱՍԿԱՆ ՎԵՊ

ՏԻՔԵՐԻՍԻ ՆԱԽԱՎԱՐՆ

(Շարունակութիւն տես էջ 124)

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

ԱՍՊԱՏԱԿՈՂՆԵՐԸ

Հերոսիմոսի մեկնելէն տարի մը վերջը՝ նոր նոր դժբախտութիւններ սկսան նեղել Հոովմը, և կը սպառնային երթալով դեռ աւելի նեղել զայն։ Ալարիկոս փրկանքն ընդունելով քաշուեց էր Տոսկանա, և կը սպասէր հոն որ Սնորիոս կայսրն ընդունի իր դրած խաղաղութեան պայմանները. բայց Սնորիոս կամ լաւ եւս ըսել՝ իր պաշտօնեայն Սիմպիոս չուզեց ընդունիլ զանոնք։ Ալարիկոս զայրացած՝ նորէն ճամբայ ելաւ դէպ ի Հոովմ և կանգ առաւ ի Պորտոյ, Տիբերիսի գետաբերանին աջակողմէն վրայ կառուցուած տեղ մը, որ շատ հոյակապ գործ մը կը թուէր սքանչելի կերպով շինուած՝ ճախճախուտ երկրի մը վրայ, փրփուղէզ ալիքնիւտ սաստկութեան դժմադրելու համար, ուսկից քանի մը աւերակներ միայն կը մնան այժմ։

Առջի առաջինէն շատ աւելի հաւաոր կերպով սկսաւ այս անգամ, և Հոովմայեցիներն փրկութեան ո՞ր է միջոց մը չունենալով՝ ստիպուեցան նոր հրամանատար մ'ընտրել Ալարիկոսին կողմէն առաջարկուած իրենց։

Երբեկոյտն հարկաբուեցաւ զուրի ծոկ գոթացի թագաւորին կամքին և քնարեց Ատալոսը, որ Սնորիոսին կողմէն իբրեւ քաղաքապետ դրւե-

կուած էր Հոովմ։ Իսմիկ ժողովուրդն մոլեգին ցնծութեամբ և ծափահարութեամբ ընդունեցաւ նոր հրամանատարին կողմէն իրեն առաստանելու հուած պարգեւները, և յիմարեցաւ տեսնելով կրկիսական խաղերը և մրցումները՝ որոնք մեծ հանդիսով տեղի ունեցան Փաւսեան ամփրիթէաւորնին մէջ։

Ատալոսի ընտրութիւնն սակայն շատ անհաճոյ անցաւ քրիստոնեաներուն, վասն զի անոնք չէին կրնար սիրով տանիլ այնպիսի հրամանատարի մը տիրապետութեան, որ հեթանոսութեան մէջ կրթուած ըլլալով՝ միայն Ալարիկոսին հասցոյք մ'ընելու համար երդումով հրաժարեւ էր աստուաներու կրօնքէն, և մկրտուեց էր արիոսեան եպիսկոպոսէ մը, և այսպէս՝ հեթանոսութենէն մտեր էր հերետիկոսութեան ծոցը, առանց բան մը կրօնցնելու իր նախնի կրօնքէն։ Իւ այս բաւնիս ապացոյց մը տալու համար՝ այնպէս ըրաւ որ նորէն հաստատուին հեթանոսական մեհեան, ներն, և գրամներու վրայէն շնչել տալով Քրիստոսի փաճազրով՝ խաչանշան դրօշը՝, անոր տեղ կոթել տուաւ հոովմէական յաղթանակին առասպելախառն գրոյցը։

Երկու շաբաթի դէպքեր Հոովմայ խաղաղութիւնը կը վրդովէին, անդին մեր պատմութեան գլխաւոր անձնաքննը միեմակ շատ լաւ էր։ Կղոյրիոս և Վաղերիա այլ եւս չէին ողբար Մարկեղոսի բացակայութիւնը, վասն զի իրենց ցաւն բաւական ընդմաջեւ էր և համբերութեամբ կը սպասէին անոր վերադարձին։ Դեկտմն ալ նոյնպէս առաջուան պէս մեղամաղծուտ չէր, վասն զի այս առաջին անգամն ըլլալով երջանկութիւնը կը ծաղկէր անոր, իր երիտասարդական երեւակայութեան առջին ներկայանալով երջանիկ ապագայ մը։

Մելանիան ալ միտքը դրած ըլլալով երուսաղէմ երթիլ, մեկնելէն առաջ կ'ուզէր ապահովուած տեսնել իր պաշտպանեալներուն եղջանկութիւնը, ուստի իր հարստութիւններուն մէկ մասը թողուց Վաղերիային, և տեսնելով միանգամայն օրիորդին վրայ Դեկտմն փուլվիտսին ունեցած սիրալիլ զգացումը, առաջարկեց իրեն որ անոր ձեռքն ուղէ. սակայն պատրիկն ազնուական գոտղութեամբ մը լեցուած՝ մեծօրէ պատրիկուսայն ըրած այս թախանձագին առաջարկը, չուզելով հարուստ հարսի մը ծախսով ապրիլ՝ էր ինքն այնքան աղքատ եւ։

Մելանիայի կրկին ու կրկին աղաչանքներն պարապի պիտի էլլէին, եթէ Ասեիլա՝ որ օրէ օր մահուան դռուը կը մօտենար՝ չթախանձէր երիտասարդին՝ որ ընդունի իր թողուցած ժառանգութիւնը, որպէս զի ինքն ալ մեռնելէն առաջ ապահովուած տեսնելով իր բարեկամուհիին որդւոյն ապագայ երջանկութիւնը՝ գոհութեամբ սրտի աւանդէ իր հոգին։

Կղոյրիոս ամենայն ուրախութեամբ ընդունեցաւ պատրիկին առաջարկը, և օրհնելով աս-

1. Monogramma.
2. Labaro.

տուածային բարութիւնը՝ ինքզինքը անարժան կը համարէր իր ապագայ թոռնիկներով շրջապատուած մեռնելու:

Նոյնպէս Վաղերիան ալ չափազանց ուրախացեր էր, և կ'երազէր երկարատեւ երջանիկ ապագայ ալ: Իրեն Դեկտեմբրի վրայ ունեցած սէրը չէր այն խելացնոր և վիպասանական կիրքերէն, որոնք կը ծնանին ու կը մեռնին՝ ստաւած թողլով սիրտը, այլ ընդհակառակն յարգանքի վրայ ճիշտութեամբ գացցում մ'էր, որ ուղղակի առաջ կու գար կրօնքէն. զգացում մը՝ որ չի մարիր երիտասարդութեան և զեղեցկութեան անցնելովը, վասն զի հոգւոյն բղիտմա չի կրեր մարմնոյ ազդեցութիւն և չ'ենթարկուիր յաբորութեան:

Իշը անիկ, խաղաղ և իր երախտագրութեամբ առ Բարձրեան՝ երկու նշանածներն կը սպասէին այն օրուան, յորում քահանայ մը պիտի պատկէր իրենց ամուսնութիւնը. բայց Աստուած իր անքննելի կամքով ուրիշ կերպ սահմանած էր. կոյսնյուր լուսեղէն պատկն պէտք չէր վերնայ վաղերիայի թուկ մագերտ վրայէն, և պէտք էր հանգչիլ իր գերեզմանի՛ն վրայ:

Օր մը իրիկուան դէմ՝ Դեկտեմբրի Մեյանիայի տունն եկաւ, երբ պատրիկուհին կը պատրաստուէր դուռն ելլելու՝ հոգեվաղբքի մէջ գտնուող Ասելային այցելութեան երթալու համար:

— Կ'աղաչեմ, Մեյանիա, անէղ դուրս մի՛ ելլիր. այս գիշերս արհեստի պիտի ըլլայ չնովմայ համար. Գոթացիներն սպասնայից առաջ կու գան առնակոխ ընելու համար մեր նախնեաց երկիրը, բոսա Դեկտեմբրի յուզուած ձայնով:

Վաղերիա գոյնը նետեց. կողքիս դողաք իր որդւոյն և իր բարեկամներուն համար, իսկ Մեյանիան աչքը երկինք վերցնելով՝ վրայ բերաւ:

— Թող Աստուած պաշտպանէ իր տաճարները և արբազան կուսարներու ապաստանարանները: Բայց աղէ՛ գրուցէ ինծի, ապահով ես ըսածիդ վրայ. ո՞վ ըսաւ քեզի գայն:

— Այս բանս ինծի կ'ըսեն չնովմայ ամէն անկիւնի մէջ տիրող ամայութիւնն և սարսափն: Բազմաթիւ ընտանիքներ անապարանքով կը փախչին և կ'երթան կ'ապակիւնի լատիոնի մէջ: Ոմանք իրենց թանկագին առարկաները կը պահեն զազոտածածուկ թաքստոցներու և կամ հոս յաղակալ շիրիմներու տապալաններուն մէջ, և աւելցնել ալ կը զարհուրին բարբարոսներու յափշտակութիւններէն:

— Աստուած մի՛, Ի՛նչ պիտի ըլլայ մեզի, գոչեց Վաղերիա, իր երկշուտ նայուածքը պատրիկին աչքին մէջ սեւեռելով:

— Աստուածային նախկանամութիւնն կը մրտաճէ գմբէ, ըսաւ Մեյանիա. բայց ամէն պարագայի մէջ՝ ես պէտք եմ երթալ հոգեվաղբքի մէջ գտնուող բարեկամներուն քով, նոյն իսկ եթէ հարկադրուիմ հոն երթալու համար Գոթացիներու խուժադուժ ամբողին միջէն անցնելու: Իմ երկար ճամբորդութիւններուն մէջ Աստուած միշտ ազատած է զիս մեծ վտանգներէն. ես բանէ մ'ալ չեմ վախեր, վասն զի լիուլի հաւատք ունիմ իր պաշտպանութեան վրայ:

Այ՛ ռք համարձակեցաւ դիմադրել պատրիկու-

հոյն կամքին, և Դեկտեմբրի ինքզինքը պատրաստական ցցուց անոր ընկերանալու, խոստանալով նորէն վերադառնալու, որպէս զի իր ներկայութեամբ քաշալերէ թէ՛ ծերր և թէ՛ օրորողը: Երբ պատրիկուհին իր բարեկամներէն բաժնուելու վրայ էր, յանկարծ ծառայ մը վրայ հասնելով՝ իմացուց անոր թէ՛ առարկաներով բեռնաւորուած սայլ մը, որոնց ինչ ըլլալը չէր տեսնուիր՝ վերադառնալով մը ծածկուած ըլլալուն պատճառաւ, մտած էր անդատակալ, և թէ՛ լատերանեան հաճարին քահանաներէն մին կ'ուզէր խօսիլ Մեյանիային հետ:

Քիչ վերջը պատկառելի դէմքով ծերունի մը ներկայանալով պատրիկուհւոյն, ըսաւ անոր առաջաբար.

— Բարեպաշտ տիկին, մեր Գերագոյն Նովուին կողմէն կու գամ քեզի իմացնելու՝ որ տանդ մէջ զաղտին տեղ մը պահես լատերանեան հաճարին սրբաւան և թանկագին սպասները: Գոթացիներն եկած հասած են մեր դուռը. Ալալիկոս կանխաւ իմացնելու է, որ թէ՛ եկեղեցիներն, թէ՛ կուսանքներն նուիրակալն ապաստանարանները, ինչպէս նաեւ սինկղիտոսներու տուններն անբըռնաբարելի պիտի մնան, բայց ո՞վ կրնայ վստահի անոր խօսքին: Անոր խուժադուժ ամբողին ընչապիտիւթիւնն արդէն ամենուր յայտնի է. այդ սրբապիծներն մտքերին դրած են որ եկեղեցիներուն մէջ առաջին գանձեր կան, ուստի կողոպուտի համար անտարակոյս աւելի հոն պիտի խուժեն՝ քան թէ՛ սինկղիտոսներու տուններուն մէջ:

— Բայց ո՞ր պիտի ծածկեմ այդ սրբազան սպասները. մի՞թէ արժանի՛ եմ ես զանոնք տանս մէջ պահելու:

— Քեզմէ աւելի արժանաւոր ուրիշ կին չկայ, պատմաբանք քահանայն. քու տունդ Աստուծոյ տունն է, վասն զի հոն կը բնակի սրբուհի մը: Դու սինկղիտոսի մը որբեկարիկն ես, ուստի տանդ սինկղիտոսը գաւթին մէջ կախէ հանգուցեալ փեսայիդ տոհմական կնիքը, բարբարոսներն զայն տեսնելով՝ ոտք չեն կոխեր հոն: Բայց ժամանակ կը թուի, և ասպատակողներն վայրկենէ վայրկեան կու գան կը մօտենան, ուստի շուտ ըրէ՛ ընդունէ սրբազան սպասները (Մեյանիա և բարեկամներն փութացին իշան անդառնալով, և քահանային ու ծառաներուն օգնութեամբ՝ սայլին վար առին սրբազան սպասները, որպէս զի տանին տեղաւորեն գտնուած տանը աւանդն ծածուկ սենեակներէն մէկուն մէջ գրտնուող մեծ դարանի մը մէջ:

Քահանային մեկնելէն վերջը՝ պատրիկուհին Վաղերիային յանձնեց որ իր բացակայութեան առեւ պահպանութիւն ընէ այդ սպասներուն, և յետոյ ինքն ալ մեկնեցաւ գնաց:

— Կ'աղաչեմ դարձիր, Դեկտեմբր, դարձիր շուտով, որդեակ իմ, քու ներկայութիւնդ վաղերիան վախէլ պիտի ազատէ, ըսաւ կողքիս:

— Կը դառնամ, հայր, եթէ թողու զիս Ասելայ:

— Մի՛ մտածեմ զիս, Դեկտեմբր, վրայ բերաւ Վաղերիա, և ինչ որ գէպ ի բարեբարութիւնդ ունե-

ցած պարտականութիւնդ կը թելադրէ քեզ՝ գայն բրէ, և երեսի վրայ մի թողոր գանիկայ իր յետին վայրկեաններուն մէջ։

Մենայնքա և պատրիկն հասնելով Առեւլային քով՝ հոգեվարքի մէջ գտան գանիկայ, այնպէս որ Վեկոս չկրցաւ շուտով բաժնուիլ անկէ, թէ և սիրուն կը թելադրէր իրեն շուտով վերադառնալ վաղերիային քով։

Առեւլային հոգեվարքի մէջ գտնուած գիշերն (կոստոսոր 24 էր, Գրիգորիտ 411) թուականին, ապետարի գիշեր մը Հոռովմայ համար, յորում՝ ինչպէս կ'ըսէ Սուրբ Հերոնիմոս, « Այն քաղաքն որ բոլոր աշխարհս զրաւած էր, պէտք էր նաեւ ինքն ալ զրաւուիլ »։ Արիտեսներուն մասնաշումրին բացաւ դռները թշնամուոյն առջեւ. վայրագ բարբարոսներուն խառնիճալանն ամբողջ մը՝ ծալաւի արեան, յափշտակութեան և ամէն տեսակ բռնաբարութիւններու, Սալարայի դռնէն խուծեց մտաւակայ փողոցներուն մէջ, որոնք Տակիւստոսի ժամանակէն Հոռովմայ ամենէն նեղ և աղտոտ ստամբաներն կը համարուէին, ուր կը գտնուէին մեծաւ մասամբ ազգատ փողովրդեան բնակարաններն։ Իսկէն քիչ հեռու կը տեսնուէին Սալուստիոսի չքեղ պարտէզներն, քարոքարուած այն աւանի գեղեցկութիւններով ինչ որ կրնայ ստեղծել արուեստն։ Այնպէս ասպատակողներն իսկոյն վաղեցին յարձրկեցան հոն, և ինչ որ կրնային հետերնին տանիլ սկսան կողոպտել գանուք. ջախջախեցին և ծայրատեցին արձանները, և ստաւա նայական մոլեցնութեան մը գետիկը տապալեցին և աւերեցին ձեռքերնուն տակ ամէն ընկածը, և յետոյ սկսան դեռ աւելի առաջ մղուիլ, բայց նեղ փողոցներով այն յաբիրթիմոր խեղճ տուններուն մէջ քիչ կամ ոչինչ բան գտնելով՝ կրակ տուին անոնց ամենուն։

Այդ կողմի բնակիչներն զարհուրած սկսան խուռովին փախչիլ աւերիչ խուճերին առջեւէն, իրենց հետ տանելով հաւաւոր սարսափել Հոռովմայ կեդրոնին մէջ. և այն փողովուրդը՝ որ կը պարծնէր աշխարհիս իբրեւ ամենէն կտրիճ՝ հիմայ անգնէ և սարսափաւոր կը փախչի անոնց առջեւէն, զորս զողացուցեր էր անցեալ դարերու մէջ. տխուր վիճակ մարդկային իրերու և Դանւադաղոն կը բարձրացուի և արագօրէն կը խուսարհուի. և չկայ աշխարհիս վրայ անքան մը՝ որ իր գազաթնակէտը հասնելէն վերջը նորէն վար չէինէ։

Գահակիժող հեղեղի մը պէս Գոթացիներն տարածուեցան բոլոր ճամբաներուն վրայ, և սկսան սպաննել ու կողոպտել. ամենէն հոյակապ իշխատակարաններն և հրաշակերտ արձաններն անգամ՝ գեղծ շինացին բարբարոսներու կործանիչ հարուածէն։

Եկեղեցիներն՝ որոնք առաջուց իբր անբռնաբարելի ապաստանարաններ յայտարարուած էին, մասամբ մը յարգուեցան, թէ և անոնց մէջ ալ կը գտնուէր առատ հուռձք արեան և բռնաբարութեանց, վասն զի հոն ապաւինէր էր խուռն

բազմութիւն մը կիներու, տղաքներու և սրբազան կուսանքներու։ Գծբախտաբար այնպէս չեղաւ նաեւ սինկլուստներու տուններուն։ Գոթացիներն մոլեգին աղաքակներով յարձրկեցան աւանց դէմ, և դռները կոտորելով՝ կատաղաբար խուժեցին անդատանկներուն մէջ, և սանդուխներէն վեր վազելով՝ ձեռքերին վատած ջահերով՝ սկսան պրպտել սենեակները, թատրոն դարձնելով գանձուք սոսկալի բռնաբարութեանց, և բոլորովին արիւնշուալ և աւարներով բռնաւարուած՝ նորէն ետ դարձան, որպէս զի առաջ տանին իրենց աւերիչ ընթացքը։

Ամենէն աւելի վայրագ խուճի մը գլուխ կեցած էր երկայնամօրուս և գիտախել մարդ մը, որ շատ վարժ կ'երեւէր Հոռովմայ ամեն ծակուծուկ տեղերուն, և կ'առաջնորդէր իր արքանակներուն ամենէն հարուստ պատրիկներու տունները. այս անիծեալն զոթացի չէր, իր գունդներն յեղուն կը խօսէր, և անոնց հետ միասին մի և նոյն հայրենիքն ունէր. մասնիչ էր այն երկրին՝ ուր ինքն ծնած էր, և կը բերէր հոն աւերութիւն, և կոտորածին մէջ անոր դէմքն հրդեհներու բոցովն լուսաւորուելով՝ կը թուէր իբրեւ անկեալ հրեշտակն, չարութեան ոգին։

Որն լուսննալու Կաթալիէ՝ երբ Մենայնայի սիւնազարդ գաւթին առջեւ կանգ առաւ երկայնամօրուս մարդուն խուժաղած ամբոխն, որ ամբողջ գիշերը զուարճացեր էր արիւնհեղութեամբ. Նոյն վայրկիսին Վեկոսն ալ՝ որ Առեւլայի տունէն կը դառնար՝ հոն կը հասներ. Նշանուած է իրտասարդի կարճ ճամբով մը կրցեր էր պոծիլ Գոթացիներու ձեռքէն, և հետևելով վազեր հասեր էր հոն, ուր տեսնելով յանկարծ բարբարոսները՝ որ կը կոտորէին իր սիրելիուն բնակած տան դուռը, խելքը զլիւն գնաց, և ձեռքը գէնք մը շունենալով՝ անոնց վրայ յարձրկեց և կամ ինքզինքը պաշտպանելու, ինչպեան թշնամիներուն մէջ, իբր թէ պիտի կարենար ցրուել զանոնք իր սպառնական ձայնովն։

— Թող ինկնայ հոռովմայեցի՛ն, գոչեց երկայնամօրուս մարդի, առանց գիտնալու թէ որուն կը հրամայէր մահը։

Նոյն վայրկեանի Վեկոս վիրաւից ընկաւ գետինը, բայց ինկնալէն առաջ թելեղ երկնցիցներով դէպ ի Մենայնայի տունը՝ գոչեց։

— Մնաց բարով, երջանիկ երազներս. մնաս բարով, վաղերիա՛։

Վաղերիայի անունն խուժաղած ամբոխի առաջնորդին ականջն հասնելով՝ շուտ մը ծոցեաւ նա վիրաւորուելի վրայ՝ անոր ուժ վալլել իմաւ նայու համար. և սահ յանկարծ սոսկումով աղաղակ մ'ելաւ անոր շրթուներէն, տեսնելով հոն այն վեհանմն երիտասարդը՝ որ երբեմն իւր կեանքը ազատէր էր։

Այդ աղաղակն աչքերը բանալ տուաւ նաեւ հոգեվարքի մէջ եղող երիտասարդին, որ ճանչնալով Գոթացիին, ըսաւ անոր մարմը ձայնով։

— Մարկեղոս, ես կը ներեմ՝ քեզի ... Երանի՛ թէ վաղերիան ալ ներէ քեզ իր նշանածին սպանութիւնը։

Առջինէն դեռ աւելի սրտաճմրկ աղաղակ մը

1. Ս. Հերոնիմոս առ Եւստաքիա. Թղթ. Թեւ.

հնչեց չորս կողմը. մոլորեալի յուսահատական շարժումով մը ձեռքերը գլխուն վրայ դրաւ. յետոյ սեւեռեալ նայուածքով և չիղթած մտքով անապարական փախուստ մը տալով՝ անհետացաւ անկէ։ Ձուր տեղ Գոթացիներէն մէկը անոր հետեւէն վազեց, վասն զի անկարելի եղաւ իրեն անոր հասնիլ։

Մարկինոս կ'երթար Մելանիային տունը՝ որ, պէս զի իր քույրը խէջ պատրիկուհւոյն քովէն, սակայն իր խառնիճաղանձ ամբօրն բնաւ բան մը չէր գիտեր իր այս ծրագրի մասին, բաց ի անկէ՝ որ իր ետեւէն վազեր էր. ուստի Գոթացիներն կարծելով որ այդ տան մէջ ճոխ աւար կայ՝ սկսան դարձեալ կործանել դուռը։

Մինչդեռ Դեկոս վիրաւիք պառկած էր սիւնազարդ գաւթին ներքեւ, նոյն պահուն վաղերիան ալ Միլոսին հետ միասին կեցեր էր այն սենեակը, ուր պահուած էին սրբազան սպասներն։ Օրիորդն ստիպեր էր կողոզիոսը և ծառաները՝ որ երթան հանգիստ պառկիս, ապառնջքնելով զանոնք որ վախնալու բան չկար, քանի որ Մելանիայի տունն իբրեւ անբռնաբարելի նկատուած է. սակայն ինքն չկրնար ընտելալ՝ մինչև վերջը հսկողութիւն ըրաւ այն թանկագին սրբազան աւանդին՝ զոր իր պահպանութեան յանձնըր էր պատրիկուհին։

Այն աղետալի գիշերը՝ յաւիտենական կ'երեւնար խեղճ օրիորդին. աւարառուներու վայրագ գողութիւններն և զոհերուն հեծեծանքներն իր ականջին հասնելով՝ սարսափահար կ'ընէին զինքը։ Եւ թէպէտ ամառուան ամենէն տաք ժամանակն էր, սակայն նա իբր թէ ցուրտէն կը դողար, և զուր տեղ կ'աղթէր, վասն զի հեռաւոր շառափունէն կը ցրուէր իւր միտքն։ Այլաւոյնս կը լուսաւորէր գիշերային խոր խաւարը, և իր աղօտ մթնշաղ լոյսերն կը թափանցէին սենեակէ մէջ, ուր գտնուող լայտերին լոյսն մալիւտ մօտ էր։ Վաղերիա երկարատեւ նստած կենալէն յոգնած՝ ոտքի ելաւ և թղզուկին մօտեւ նայով՝ ըսաւ անոր.

— Քիչ տանե՛ն արեւն պիտի ծագի, և ո՞վ գիտէ քանի քանի հոգիներ՝ որ երէկ իրիկուն տեսան անոր մարդ մտնելը՝ այս առաւօտ պիտի չտեսնեն ծագիլը, և անոր ճառագայթներն պիտի լուսաւորեն աւերակներու կոյտ մը։

Վաղերիա դէմքը ծածկեց և օստտիկ տիրութեան կը մէջ ընկաւ. յետոյ սարսափէն վեր ցատեց և դեպի-դեպի կ'աղթած՝ գոչեց.

— Լսէ՛, Միլոս, կը կտորեն դուռը։

— Աստուած իմ, ազատէ՛ զմեզ, գոչեց թղզուկն, ծուրն դնելով խաչելութեան մ'առջեւ։

Երթալով դեռ աւելի կը լուսէին հարուածներն և կը հնչէին վաղերիայի սրտին մէջ, որ առաջը լքանելով՝ գնաց գոցեց քովքնոր սենեակի դուռը, որպէս զի թնդիւնն չարթնցնէ իր հայրը։ Եւ ահա երեք ծառաներ սարսափահար դէմքով սենեակը մտնելով՝ գոչեցին.

Գոթացիներն կը յարձըրին տան վրայ, կորստած հեք։

Վաղերիա վայրկեան մը ապշած, դողդոջուն և սարսափահար մնաց, բայց շուտով ինքն իրեն

զաւով՝ հրամայական ձայնով մ'ըսաւ ծառաներուն.

Պահուելոսեցէք պատշգամբին մէջ գտնուող արւանձններուն ետեւը, և դու, Միլոս, գնա բաց սիւնազարդ գաւթին դուռը, այլ ես պարագա է ա՛մէն դիմարդութիւն։

Այս խօսքս արաստանելու տանէ՝ վաղերիայի դէմքն կ'արտայայտէր լի հաւատքով սրտի մը ազդուութիւնը. տոգոյն էր և գեղանի, նա՛ յուսածքն դէպ ի երկինք դարձուց, յետոյ աչքերը պտրտեց չորս կողմը, և տեսնելով ինքզինքը միայնակ, վասն զի ծառաներն անոր խօսքին հնազանդէր էին, պատէն վար առաւ խաչելութիւն մը, և զայն ձեռքին մէջ սեղմելով՝ կեցաւ դարանին առջեւ, որուն մէջ կը գտնուէին սըրբազան սպասներն։

Այս միջոցին Միլոս ամբողջովին բացեր էր սիւնազարդ գաւթին դուռը, և անապատակին մէջ ընկնելու էր հոն դրան սեմին վրայ։

Քարբարոսներն կատապաբար յարձըրեցան սանդուխներուն վրայ, և զոհ կամ աւար ձեռք ձգելու համար սկսան պր-պտել ամալի սենեակները, բայց բան մ'ալ չկրցան գտնել, վասն զի Մելանիա բնաւ մեծարժէք բան չունէր իր տանը մէջ, և որուն ամալութիւնն օստտիկ զարմանք պատճառեց աւարառուներուն, որոնք քիչ մ'ալ առաջ երթալով՝ հասան սրբազան սպասներու սենեակը, բայց յանկարծ ապշած մնացին հոն դրան սեմին վրայ։

Այդ սենեկին մէջ բնաւ կահկարասի չկար. պատերն միմադոյն էին, յատակն և ձեղունն նոյնպէս սեւեակ, և անկեան մը մէջ կը գտնուէր ոսկէզօծ փայտէ մեծ դարանը, որուն առջեւ կանգուն կեցած էր տոգոյն դէմքով սպիտակազգեստ կին մը, ձեռքը դէպ ի առջև երկնայնացած և խաչելութիւն մը բռնած, ինչպէս թէ ուզէր անով ինքզինքը պաշտպանել։ Դուրսծագ արեւն ձեղունի ճեղքուածքի մը միջէն անցնելով՝ կը ցուանար այն սպիտակափայլ արարածին վըրայ՝ բոլորելով զանկկայ լուսեղէն պսակով մը։

— Ուրուական մ'է, աղաղակեց հիսթալային աւելորդապաշտ որդիքներէն մին։ Այդ աղաղակին վրայ, այն մարդիկներն որ անայայլակ կը մնային թշնամոյն առջեւ և բանէ մը չէին վախնար, ես քաշուեցան։ Այդ աղաղակն իսկոյն բերնէ բերան անցնելով՝ անոնցմէ շատերն առաջ բան մ'իսկ տեսնելու՝ գնացին իրենց ընկերներուն ետեւէն, որոնք յանկարծական զարհուրանքէ մը բռնուած՝ փախան հեռացան աւել։

Մինչդեռ խաժամուծ ամբօրն Մելանիային տունէն միկնելու վրայ էր, նոյն պահուն կը վերադառնար նաեւ այն Գոթացին՝ որ պարագա տեղ Մարկելոսին հետէն գնացեր էր, գիտնալով որ հոն էր իր առաջնորդին քրոջ տունը, և տեսնելով հոն իր ընկերները, վախցաւ որ ձախորդ դիպածը մը պատահած չլլայ։ Վայրկեան մը մէջ կտրեց անցաւ անաղատակ, և ամէն դին պրպտելէն վերջը՝ հասաւ այն սենեակը, ուր Վաղերիա դեռ կեցեր կը սպասէր սրբազան սպաս-

ներուն առջեւ, զորս իր ներկայութեամբն ազաւտեր էր աւարտաններու ձեռքէն:

Դորեկը տեսնելով՝ խեղճ օրիորդն նորէն գոգաց, բայց աներկիւղ մնաց իւր տեղը:

— Մի վախեր, սպիտակափայլ կոյս, քիչ աւտենէն պիտի գայ եղբայրդ, և այս վայրկենէն ես պաշտպանել պիտի տամ այս տունը, որպէս զի շնտառան անտր իմ զինակից ընկերներս, ըսաւ Գոթացին քաղաքավար կերպով:

— Եղբայրս ձեզի՜ հետ է, գոչեց վաղորիւս ստակացած. յետոյ ցաւազին զայրութիւն մ'աւելցուց. գնա՛ ըսէ՛ անտր, որուն հետ դժբախտաբար մեք և նոյն մայրն ունեցած եմ, որ չգայ հոս, եթէ չ'ուզեր սոսկալի անէծք մը հանել տալ ծնրունս մը շրթունքէն. . . . Էս չեմ ուզեր իմ հայրենիքս թշնամիներուն պաշտպանութիւնը, բայց եթէ դու կ'ուզես քու զինակից ընկերներէդ աւելի զուիթ ցուցնել վրաս, այնպէս ըրէ որ հոս պահուած և հրաշքով ազատած այս սրբազան սպանները չ'ինկանան պիղծերուն ձեռքը:

Վարդերայի դէմքն այնպէս վսեմ երևոյթ մ'առեր էր, որ Գոթացին յարգաւոր մը զգաց զէպ ի այդ տկար կոյսն. և հլու հպատակ տըղում մը պէս՝ իսկոյն հեռացաւ անկէ:

Վաղերիս միայնակ մնալով՝ սաստիկ ցաւի մը մէջ ընկաւ, բայց յետոյ իր հայրը մտածելով՝ արիտեւ, և անգատական իշաւ Միւրսը փնտռելու համար, որպէս զի այնպէս մը ըլնէ՝ որ հաւատարիմ թղուկն Մարկեղոսի գալտեսնան սպասէ, և երբ անիկայ հասնի՝ թոյլ չտայ անոր կողոզիս վարորդին ներկայանալու ասպատակողներու զգեստով:

Այդատական իշնելով՝ խեղճն նայուածքէ չորս կողովը պարտցուն, և զիպուածով իւր աչքերն դարձան զէպ ի սխուզարդ գաւիթը. և անա ցաւագին աղաղակ մը հանեց տեսնելով հոն Միւրսը՝ որ ծնրագիր կու ըրա Ինկոյի զիակնացեալ մարմնոյն քով. յետոյ ջղածքովակն զողէ մը բրուտուելով, ասանց արցունք մը թափելու, և ասլէնը պառկած մեռելէն աւելի գունատած, շիտակ կեցաւ թեւերը առջեր երկնցուցած. իր ցաւն սարսափ կ'ազդէր, և նոյն իսկ պիտի յուզէր խստասիրտ հոգիները. յետոյ ձեռքերը իրարու կցեց, և ծունկի վրայ գալով՝ գոչեց.

— Աստուած ամենապալ, զօրութիւն տուր ինծի քու գերագոյն կամքդ օրհնելու:

— Հորբողոքով թփիկն ընկաւ դարանոր կաղնիին առջեւ, ըսաւ դողողունէն ձայն մը, որ հնկեղանցով կը կրկնէր Դեհնոսին ուրիշ անգամ արտասանած սոյն խօսքերը. կողոզիսի ձայնէն էր, որ քունէն արթննալով՝ պարզապէս տեղ փրկուողն էր իր աղիկիւ, և զգոնելով գանիկայ՝ անդատական իշեր էր, հոն ալ նայելու համար:

Արեւն իր չողողունէն ատագալթներով կը լուսաւորէր Հռովմայ աւերակները. Գոթացիներն յոգնած արեւնային շուպտութենէն՝ այլ եւս չէին փնտռեր արար, և խառնիխուռն կը շրջէին ճամբաներուն մէջ. Անոնցմէ շատերն անցան Մելանիա, յի տան առջեւէն՝ առանց իշնելու ներս մտնել, վասն զի Մարկեղոսի բարեկամն հոն պահապաններ դրած էր. սակայն զարմանքով կանգ առին

և սկսան նայիլ զէպ ի սինազարդ գաւիթը՝ ուր ծերունի մը, օրիորդ և մէ թղուկ մը ծնրագիր կ'աղօթէին արեւնուայ գիակի մը քով:

ԳԼՈՒԽ Ի .

ՍՐԲԱԶԱՆ ՍՊԱՍՆԵՐԸ

Ասպատակութենէն երկու օր վերջը՝ Հռովմայ երևոյթն չատ տխուր էր. ամէն տեղ կը տեսնուէին Գոթացիներուն բրած աւերումները, ուրիշ քաղքին մէջ ասդին անդին ցրուած՝ այլ եւս բունաբարութիւններ չէին ընել, այլ գինովցած՝ պատմաբանական երգեր կ'երգէին, և փեղեղեղ կատակներ կ'ընէին փողոցներուն մէջ:

Անշափ աւերումներ տեսնելով՝ ծածուկ խոցի խայթ մը խոցեց Ալարիկոսի սիրտը, այնպէս որ ուզեց ամէն կերպով դարման տանել հոգած չարիքին, բայց այլ եւս ժամանակն անցեր էր. ուստի զայրացած և մտածկուտ կը պտըտէր կայսերաց պալատին սրահներուն մէջ, իր փափակներուն զգալականութեամբ հասած՝ ինքզինքը տրտում կը զգար, և ըրած յաղթանակն՝ նուստտ և ողորմելի կը թուէր իրեն, վասն զի յաղթներ էր անգէն մարդիկներու, և իր խուժաղուժ ամբողին Հռովմայ սրբազան հողին վրայ արեան անշնչեւի հեւքեր միայն թողուցեր էին:

Ալարիկոս չորս կողովը հաւաքելով իր բանակին զխաւորները՝ պատրիւրեց անոնք՝ որ սանձ դնեն Գոթացիներու վայրագութեան, և սպառնացաւ խօտիլ պատժել ով որ համարձակի նուրէն յափառակութիւններ ընելու: Այսպիսի ատելութիւն տալէն վերջը՝ տեղեկութիւն հարցուց Մարկեղոսի մասին, բայց ոչ ոք կրցաւ որոշ բան մը ըսել, բայց միայն զինուոր մը պատմեց անոր՝ թէ հռովմայեցի երիտասարդն յանկարծակի մը տային ինկապարտութենէ մը բռնուելով՝ անապատական փախուտով մ'անհետացաւ. ասկէ զատ զինուորն տեղեկութիւն տուաւ Ալարիկոսին նաեւ Վաղերիայի և անոր պահպանած գանձի մասին:

Գոթացի գինուորն պատմութիւնն իսկոյն մտածութիւն մ'արթնցուց Վարիկոսի մտքին մէջ, նա իր չափազանց խորամանկութեամբն մտածեց նորէն ետ դարձնել տալ սրբազան սպասները ուսկից, որ բերուած էին, և միանգամայն ամենուրեք ծախուցանել զանոնք պահպանող կուսանին անուրը, որպէս զի ասով իրեն շահի քրիստոնէականներուն համարութիւնը և չափով մը իշեցնէ խուժաղուժ զօրքերուն վայրագութեան պատճառաւ անոնց քրդուած աստիճանները:

Նոյն առաւօտը Ալարիկոս իր բազմաթիւ ուղեկիցներով մէկտեղ գնաց Մելանիայի տունը, և մինչդեռ վ'անցնէր Անեստիոն զալատներն բաժնող ճամբայէն՝ այդ պահուն կրցաւ տեսնել թէ որքան աւերումներ ու շրջողներ էր ծանրանային իր խոցին վրայ, և գանձիդ տեսնելով՝ գոռոգ աշխարհակալին զուրին խոնարհեցաւ և ինքզինքը նուստտ զգաց, և արցունք մը կաթեցաւ իր

աշփերէն՝ որովք բնաւ լացած չէին: Յաւագին է յաղթուողին արցունքն, բայց զեռ աւելի դառն է սաստիկ է յաղթողինը, որ կու լայ իւր յաղթութեան քրտած աւարածներուն վրայ:

Պատրիկուհւոյն տունը հասնելով՝ Ալարիկոս ուզեց առանձին ներս մտնել, և երբ տնոր անդամատակէն կ'անցնէր՝ զարմացաւ մնաց հոն տիրող ամայութեան վրայ. վեր ելաւ սանդղակներէն և շատ քիչ ամայի սենեակներէն անցնելու երթալու առնել՝ յանկարծ ակամային հասաւ ողբական աղօթք մը՝ որ նուաղամայն հեծեծանք մը կը թուէր, յետոյ քիչ մ'ալ առաջ երթալով՝ կանգ առաւ իր աշփերուն առջև բացուող տխուր տեսարանի մը հանդէպ:

Մըրազան սպասներու սենեկին մէջ գետնի վրայ դրուած կեցեր էր Դիկոս փուլվիտի դիւանակը մարմինն, փաթթուած ճերմակ սաւանի մը մէջ՝ որ կը ծածկէր տնոր արիւնջուայ վերջերէն, և ձեռնամաճ կը բռնէր իսպառէ խաչ մը: Մեծիկ ոսքերուն առջև գետինը նստակ էր լար Միլոս, և իրմէն քիչ մ'անդին հեծեծագին կ'աղօթէր շողորթոս: Նշնեցեալին զլիւնի կողմը ծնւրազդի կը սաղմոսէին երկու կիներ, որոնց մէկը վաղերիան էր, որ ուսերուն վրայ տարածուած ծածկերով՝ ցաւի մարմնաւորում մը կը թուէր, միտն ալ Մեծիկոսն էր, որ իր Ասելլա բարեկամուհւոյն աշփերը գոցելէն վերջը՝ դարձեր է՝ կը իր տունը, ուրիշ դիւանակեալ մարմնոյ մը քով աղօթելու համար:

Ալարիկոս համարձակեցաւ վրդովել այս յուզարկանորակին հսկումը, և երբ ես դառնալու վրայ էր, պատրիկուհւոյն յանկարծ տեսնելով հոն անոր ներկայութիւնը, նշան դրաւ որ դուրս ելլէ, և յետոյ անապարեղ անոր ետեւէն հասաւ քովնոր սենեակը, որպէս զի հարցնէ, թէ

— Ի՞նչ էս դու, օտարական.

— Ալարիկոս, պատասխանեց Վոթացի թագաւորն, իբր թէ այն անունն՝ զոր սովոր էր գոռոզութեամբ մ'արտասանել, այդ վայրկեանին այրեր անոր շրթունքը:

— Եթէ դու ես բարբարոսներու առաջնորդն, ներք թեղ Աստուած այն գոհերը՝ որոնք ընկան քու յանցանքովդ, և թող հաշիւ չպահանջէ քեզմէ երբ երեւնաս դու Անոր արդարութեան առեանին առջև:

Վայրկենական լուծիւն մը յաշնորդեց այս խօսքերուն. հզօր աշխարհակալն՝ որուն առջև ամէնքն կը դողային, խոնարհարար կեցեր էր կնոջ մը դիմացը՝ որուն լուրջ դէմքն յարգանք կ'ազդէր իրեն վրայ:

— Ի՞նչ առաջնորդեց քեզ այս տունը, ուր զոթք կը կատարուի հիմայ քու վայրենաբարոյ զորքերով ձեռքով եղած գոհի մը համար, վրայ բերաւ Մեծիկոս:

— Ես լեցի որ հոս պահուած են քրիստոնէական եկեղեցւոյ մը սրբազան սպասներն, պատասխանեց Ալարիկոս, ուստի հիմայ եկած եմ զանոնք իմ զօրքերուս յափշտակել ձեռքերէն ազատող կուսանին իմացնելու, որ այս իրիկուն՝ արեւը մտնելէն առաջ՝ անոնք նորէն պիտի փոխադրուին այն տեղը՝ ուսկից որ բերուած են

հոս: Իս կը յուսայի որ օրիորդն ալ պիտի կարենար ընկերանալ անոնց փոխադրութեան, բայց իւրեղն կը հեծէ հիմայ դիւանակեալ մարմնոյ մը քով, ուստի չեմ համարձակիր այսպիսի զոհանդիմանքի մը խնդրելու անկէ:

— Չօհողութեան բան չկայ ճշմարիտ քրիստոնէի մը համար, երբ գործն մեր կրօնական պաշտամբն պատուոյն համար ծառայելու վրայ է: Վաղերիան կը հնազանդի քու կամքիդ, ես իր կողմէն քեզի կը խոստանամ այդ բանը: Այս խօսքերը արտասանելով՝ Մեծիկոս կոնաւ կը դարձուց Ալարիկոսին, և զնցաւ տուրէն յուզարկաւորութեան սենեակը:

Վոթացի թագաւորն աքրով հետևեցաւ այն անվերջ կնոջ, որ առանց զարհուրելու իր ներկայութիւնէն՝ անխոյզ պիտի թեմապատասխան տուեր էր իրեն: Ալարիկոս միտքը դրած էր որ հռովմայեցի կիներն զարգարուի միայն գիտեն և հասարակաց տեսարաններուն ներկայ ըլլալ, բայց Մեծիկոսն ստնեւով՝ բոլորովին կարծիքը փոխեց, և համոզուեցաւ որ հռովմուհիներու կուրծքին տակ ալ կրնար բաբախիլ այրական սիրտ մը:

Մինչդեռ Ալարիկոս Մեծիկոսի տունէն դուրս կ'ելլէր, պատրիկուհւոյն պատմեց վաղերիային աշնոր գալուտը:

— Այս իրիկուն արեւը մտնելէն առաջ, ըսաւ օրիորդն, Դիկոսի մարմինն պիտի հանգչի գլուխով քովնոր մէջ, և ես այն ժամէն այլ ես որբեւարին պիտի չըլլամ մարդու մը, և նշանածի զգեստներով պիտի երթամ երկիւրաւոր փետայիգ բուսկաբանը՝ զիկը օրհնելու համար:

Մեծիկոս սեղմեց ցաւագնեալ կուսանին ձեռքեր, և հեացմամբ մը նայեցաւ այն բարեպաշտուհւոյն վրայ, որուն ցաւերը կը մեղացնէր հաւատքն և կը լեցնէր սիրտը անկորուստ յոյսերով:

Երեք ժամ վերջը՝ լուռուժուն և անշուք կերպով յիշտուաւ ինչեւորոշ կոշուած դամբարանը կը տարուէին երկու մեռելներ, որոնցմէ մէկն էր Ասելլա պատրիկուհւոյն մարմինը՝ իսկ միւսն Դիկոս փուլվիտոս պատրիկինը: Երկու կիներ և ծեր մը կ'ընկերէին յուզարկաւորութեան. և երբ նշնեցեալներն հանգչեան իբրտու քով օրհնեալ երկրին վրայ, մնացած բարեկամներն լալագին կ'ողջունէին զանոնք, զորս շուտ թէ ուշ՝ պիտի տեսնէին երկինքը ...

Արեւն իր մեռնող ճառագայթները կը տարաւ ծեր հռովմականայն յիշատակաբաններու բարձր գագաթներուն վրայ: Անհամար բազմութիւն մը խռովին կը հետևէր երկայն թափորի մը՝ որ Աւետիկէն ճամբայ ելեր էր դէպ ի փալեսան ամփոթեալորդն, անից ալ հանդարտաբայ ուղղուելու համար Ատեանեան Տաճարը:

Անխնայ առաջ կ'երթային շուրջառուար քահանաներ, յետոյ կու գար ծիրանիով ծածկուած և ոսկեայ դրասանգներով զարդարուած սայլ մը՝

1. Մըրազի Բիբիանայի Եկեղեցւոյն մէջ կը տեսնուին այս քրիստոնէական հին զերեզմանին մնացորդներն:

գոր կը քաշէին չորս ճերմակ նոյնգներ, որուն վրայ բռնաւորուած էին սրբազան սպասներն, այսինքն են, ականաղուտ սկիւններ, մազգմաններ, ոսկիէ և արծաթէ աշտոնակներ ու խաչեր: Սայլին մօտէն կը քաշէին Վաղերիա և Մելանիա. օրիորդն ասոնական գգնատներ հագած էր, հարսն ինքի գնազոր հարսի մը պէս, և իր մազերն պսաւ, կուած էին կարմրեփեան վարդերով: Վաղերիայէն քիչ մը հեռու կու գար Ալարիկոս՝ զլուխ կեցած իր բանակին գլխաւորներուն. յետոյ իւրմբովին կու գային նշանաւոր անձինքներ, հասարակ ժողովուրդն, կիներ, ծերեր, տղաքներ, քրիստոնեաներ, արիոստեաններ և հեթանոսներ. ոմաք ջերմեռանդութենէ մղուած, շատերն ալ պարզ հետաքրքրութեան համար և կամ Ալարիկոսին ուզելով:

Լատերանեան Տաճարին առջեւ հասնելով՝ կանգ առաւ թափօրն, և քահանաներն սայլէն վար առին սրբազան սպասները, և նորէն թափօրով մուտցին զանոնք եկեղեցի:

Լատերանեան Տաճարն՝ որ կառուցուած է մինչեւ Տուսկանլան լեռներ և Ալբանեան բլուրները տարածուող դաշտավայրին վրայ՝ իր դիրքին՝ գեղեցկութեան հետ կը միացներ նաև զարգացած գործնական շքեղութիւնը. և իրաւամբ կը կոչուէր Ռակիդէ Տաճար՝ անունով, կոստանդիանոսի՝ կանգնել տուած տաճարներուն մէջ ամենէն աւելի ճոխն ըլլալուն պատճառաւ:

Ճամբան Վաղերիա բան մը տեսած չէր, միտք բոլորովին առ Աստուծոյ դարձուցած՝ եռանդազին աղօթքն էր. բայց Տաճարը մտնելէն առաջ նայուածքը չորս կողմը դարձնելով՝ զարմացմով մը դիտեց հրապարակին մէջ խոնուած բազմութիւնը. յետոյ աչքերը սեւեռեց Լատերան լեռներուն վրայ, որոնք այդ արեւը մտնելու պահուն կապարազայն կը փայլէին բաց-կապոյտ հորիզոնի վրայ՝ ոսկեզօյն ցոլանքներով սրկուած. այդ մեծամղձիկ և հանդիսաւոր ժամի ղեռ աւելի տխրեցուց լքեալ օրիորդին սիրտը, և հեծեծելով մտածեց որ յուսացեր էր երթալ Դեկոսին հետ այդ լեռներուն վրայ. իսկ հիմայ իր նշանածն կը հանգչէր հողին տակ:

Թափօրն եկեղեցի մտաւ, և այդ վայրկենին խմբերգիներն սկսան երգել զովասանաց երգ մը, որուն հետապնանեց ժողովուրդը: Վաղերիա ծունդ դրած էր աւագ խորանի սիւնազարդ պատեղաւորն առջեւ, և զլուրը գետին խոնարհեցուցած կու լար ու կ'աղօթէր: Ցանկածով տեսիլ մը ներկայացան իր աչքին. այնպէս երեցաւ իրեն՝ թէ կը տեսներ Դեկոսը երկնային դասուց մէջ՝ սպիտակ պատմունճան մը հագած, որ կը փայտէ իրեն՝ ըսելով հրեշտակային ձայնով. « Երկրիս վրայ վարանցիկ է ուրախութիւն և ցաւն կարճատու. երկինքը յաւիտենական և անպատմելի են ցածու թիւնք »:

Վաղերիայէն քիչ մ'անդին սիւնի մ'եռեւ ծածկուած կնքեր էր կապարազայն դէմքով մարդ մը, և մուրեքալ աչքերը կը սեւեռէր տխուր կուսանին վրայ, երբեմն երբեմն շարժում մ'ընելով՝ իրի թէ ուզէր յարձրիկ անոր վրայ. բայց ինքզինքը բռնեց և սկսաւ դողդալ. իրեն այնպէս էր թուէր որ Դեկոսի սպառնալից տառերն գինքը կը հալածէ: Զկարենալով դիմադրել սաստիկ յուզումին, Մարիեթոս չտալով դուրս ելաւ եկեղեցին և գնաց խառնուեցաւ հեթանոսներու և արիանոսներու բազմութեան հետ, որոնք դուրսը կեցեր էին:

Սրբազան երգը վերջանալով՝ քրիստոնեաներն դուրս ելան եկեղեցիէն. Վաղերիա, Մելանիա և Կողոբոս ալ զարձան տուններին, ճամբան իրենց վրայ գրաւելով այն ամենեւն ուշադրութիւնը, որոնք կը դիտէին այդ շնորհալի և բարեպաշտ օրիորդը՝ որ ազատուր էր սրբազան սպասները:

Վաղերիա զուարթ էր, դէմքին վրայ բնաջալի նշան չէր նշմարուեր, և գրեթէ յափշտակուած՝ հազիւ ոտքը գետինը կը կոխէր, և կարծես թէ մօտ էր դէպ ի երկինք թռչելու: Մելանիայի տան սիւնազարդ զաւթէն անցնելու տանն՝ իր աչքերն կանգ առին Դեկոսի վերջին կաթկըթած արեան հեռքերուն վրայ. և անհիսկոյն վազեց անդառնալիք, և աւագանի մը ջրոյն մէջ ասուի կտոր մը թրջելով՝ անով մաքրեց արեան հեռքերը: Այսպիսի ցաւազին գործողութիւն մը կատարելու պահուն՝ իր ձեռքերն լողղացին, և աչքերն արցունք մը չմաքիցին. նա այլ եւս ինքզինքը պանդուխտ մը համարելով երկրիս վրայ, կը համակամէր ամէն վտերու, և Լատերանեան Տաճարին մէջ ունեցած տեսիլն յիշելով՝ կը կրկնէր եռանդով. « Երկրիս վրայ վաղանցիկ է ուրախութիւն և կարճատու ցաւն, և երկինքը յաւիտենական և անպատմելի են ցածու թիւնք... »:

Վ Ե Ր Զ Ա Ր Ա Ն

Հինգ տարի անցեր էր Նովոմայ ասպատակութենէն, և երկար ժամանակէ ի վեր Յաւիտենական-Փաղօքին թշնամին այլ եւս կենցաղ ունեցողներուն թուոյն մէջ չէր գտնուեր. աստուածային արդարութիւնն հասաւ անոր վրայ, և իր ծաղիկ հասակին, իր փառասիրական ծրագրիներուն և իր տղամայից յաղթանակներուն մէջ՝ հողին փռեց նա կարճատու հիւանդութենէ մը վերջը փոզէնցայի քովերը: Սնոր ուզածն կատարուեցաւ, մարդիկներու ոտքն պէտք չէր կոխկուտել այն

1. Աս տաճարն շինուած է այն տեղը, ուր երբեմն կանգնուած էր Պլանտինոս Լատերանոսի առնէն, որ Ներոնի բռնակալութեան դէմ դաւաճանողներէն ըլլալով՝ սպաննուեցաւ:

2. Aures Basilica. Լուսնադղանոսի կանգնել տուած Տաճարներն են, ինք են, այսինքն Վատիկանեան, Ստանան և Լատերանեան Տաճարներն:

հոգի՝ ուր որ պիտի հանգչէր անոր դիակնացեալ մարմինն։ Գողցնցայի մօտէն փրփալից կը վազէ Բիսիէնտոն գետը։ Ալարիկոսի մարդիկներն ցամաքեցելով անոր շուրջը, մէջը փոս մը փորեցին՝ և հոն թաղեցին անոր մարմինը և մաս մ'աւ իւր գանձերէն։ յետոյ նորէն գետը վազցրենէ տուին, և փոսը փորող բոլոր գերիները սպաննեցին, որպէս զի մարդ չգիտնայ Գողցնցի թագաւորին թաղուած տեղը։ Ետոյ դարեր անցան, և այդ գերեզմանն դեռ անծանօթ մնացած է։ Ե նկարչական հովիտ մ'ազօտող այն գետին ափուներէն վրայ հանգչող ճամբորդն կը դիտէ անոր ականանկիտ շուրջը, որոնք արծաթագոյն կը փայլին արեւուն ճառագայթներէն, և կ'երազէ տեսնել գետին խորը Ալարիկոսին գանձերը։ Գողցնցիներն իրենց թագաւորին մահուանէն վերջը՝ անոր յաջորդ ընտրեցին Աթաուլփը՝, որ Ալարիկոսին կիսկատար թողուցած գործառնուեթիւնները դարձեալ նորոգելու Հաւեննայի արքունիքին հետ, և ստիպուեցաւ զայնադրութիւն ընել Անորիոսին հետ, և խոստացաւ անոր միաբան փոխարազմիլ Գաղդիոյ և Ալանիոյ մէջ, որուն պիտարէն կայսրոյ ալ Գողցնցիներուն տուաւ Ալուենանիան և Դարբոնիան, ուր կարենան հաստատուիլ։

Ալարիկոսի մահուան լուրն երբ Հռոմ մ հասաւ, Ալգոդիոս վարորն հոգեմալովք մէջ կը զբաւնուէր, և հոգին աւանդել վաղերիայի բազկաց մէջ՝ ներելով Ալարիկոսին, որուն մահանշնութիւնն իրեն ծանօթ ըլլալով՝ ժամանակէն առաջ փութացուց զինքը գերեզման իջնել։

Ալգոդիոսի մահուանէն վերջը, Մելանիա և Վադերիա Հռոմը թողլով՝ երոստաղէմ գնացին, ուր բարեպաշտ պատրիկոսին մենաստան մը շինել տուին էր։ հոն պատրիկոսին և օրիորդն բնակութիւն հաստատեցին, ուխտելով Աստուծոյ այն տեղ վերջացնել իրենց օրերը։

Յունիս ամսոյն տասուրդ տար օր մ'էր, և երոստաղէմ չափազանց տոգոյն կ'երեւնար. միջուրտն խղճուկ էր և արեւուն կիզէ ճառագայթներն դայառին աազին վրայ զարնելով՝ հրեղէն տաքութիւն մը դուրս կը ցայտեցնէին անոր վերայէն։

Մելանիային ինեւ տուած մենաստանն կանգնուած էր հովտին մէջ, ջիթնեցաւ լեռան ստորոտը, և իր չափազանց խիստ և սիւսու տեսքն շատ կը յարմարէր այն տեղոյն՝ որ լի էր այնչափ հոյակապ և սրբազան յիշատակներով։ Հովիտն գուրկ էր բուսականութիւնէ, և որուն դեռ անելի սիւսորինկութիւն մը կանգնելու համար հռուէն շղջապատող գառ ի վեր և ապաւերկ լեռանց շղթայն։ Այդ մենաստ տեղ շատ լաւ ընտրուած էր աղօթմանոց մը կանգնելու համար հռու, ուր բարեպաշտ միաւանդութիւնը միտքն ազատ ո՛ր է երկրաւոր կապանքէն, կը բարձրանար առ Աստուած ներանձնութեամբ և աղօթքով։

Մարդ մը թխազոյն ասուեցաւ երկայն գրատ

1. Աթաուլփ՝ Ալարիկոսի ցեալըն էր։

մը հագած, մէջքը չուսնով մը սեղմած, գլուխը լայն գլխարկ մը դրած և ձեռքը ուխտաւորի գաւազան մը առած՝ կու գար երոստաղէմի կողմէն։ Դա երիտասարդ էր և իր երկայն սեւ մազն կը խառնուէր երկայն ու խառնափնդոր մօրուքին հետ։ Վաղերի առջեւը հասնելով՝ կանգ առաւ։ յետոյ դանդաղաքայլ առաջ գնաց, և եկեղեցւոյն կիսափակ դուռը բանալով՝ ոտքը դրաւ սրբազան որմնապատին մէջ։

Եկեղեցին փոքրիկ էր և հռոմէական տաճարի մը ձեւն ունէր, և այդ վայրկեանի լուսաւորուած էր միայն աւագ խորանի վրայ վառուած մոմերով։ Հեռուէն կը լսուէր ողբաձայն երգ մը, որ դեռ աւելի կ'աւելցնէր այդ աղօթանոցին տըխրութիւնը։ երգն չառ անոյշ էր և կը թափանցէր ուխտաւորի սրտին խորը, որ դրան սենին վրայ շինուկ գեցած՝ բոլոր ուշադրութիւնը դարձուցեր էր երգին։ յանկարծ գաւազանն ձեռքէն ընկաւ, ծուռնեմ ծալուեցան, և գետինը ծուռը զնելով՝ բորբոքած ճակատը կոթընցուց մարմանը ալ սալալատակին։

Այն վայրկեանի երկու մարդիկ մտան եկեղեցւոյն միջնաթեւը։ մէկը Մելանիայի ծեր ծառայ մ'էր, իսկ միւսն Միլիոն։ Անոց ոտքի ծայլերուն աղմուկը լսելով՝ ծիրազիր մարդն ոտքի ելաւ և դէպ ի ծեր ծառային ուղղուելով՝ ըսաւ անոր։

— Եթէ ներելի է ինձի, կը փափագէի խօսիլ վաղերիա սրբազան կուսանին հետ։

— Թէ վաղերիա կուսանին և թէ բարեպաշտ որբեւարի Մելանիան, պատասխանեց ծառան, ամենայն սիրով կ'ընդունին հոս եկող ուխտաւորները։ սպասէ և երբ երգն վերջանայ՝ ես կ'իմացնեմ սրբազան կուսանին քու ներկայութիւնդ։

Երբն հնոացաւ, և քիչ վերջը նորէն դառնալով՝ նշան ըրաւ անձանութիւն որ իր ետեւէն գալ, և տարաւ անցուց զանկիպ դռնէ մը՝ որ եկեղեցին կը հանէր երկայնաձեւ նրբաշաղի մը մէջ, որուն պատերն զորչազոյն հոս եկող ուխտական հեղոսի կուէրն մանր աղիսներով շինուած էր։ յետոյ բացաւ դռանկ մը, և զանկիպ միայնակ թողուց սենեակի մը մէջ, որ չբնապատուած էր եղեւնափայլէ նստարանով մը։ Պատերէն մէկուկ վրայ կախուած էր Խաչելութիւն մը, և այս սրբազան պատկերին ճիշդ դիմացը կը գտնուէր անգաղաղնէ տախտակամածներով դուռ մը։

Ուխտաւորն նստաւ անկիւնի մը, և զրբանդը դէպ ի առջեւ ծռելով՝ կոթընեցաւ իր գաւազանին՝ աչքերը սեւեւելով զոգ դրան վրայ։ կարծես թէ կը վախնար անոր բացուիլը տեսնելէն, վասն զի տոգոյն և խառնափնդոր դէմք մ'առոր էր, և իր կուրծքն հեւալով կ'իկնէր ու կ'իկնէր։ Գիշ մ'աստեղէն լսուեցաւ դրան ծինիներու շառաչելը, և վաղերիան ներկայացաւ սեմին վերայ։

Ալգոդիոս վարորնի դուստրն խիստ գեղեցիկ դարձեր էր, իր դէմքն հակապատկերը կը կազմէր վրան առած ճեփ-ճեփաւ քողերուն, և երկնային անդորրութիւն մը կը տեսնուէր անոր վրայ։ անոյշ ժպիտով մը ողջունեց նա ուխտաւոր

տոր՝ որ բոլորովին զոգոգոնուն ծնացեր էր իր տեղը, և քաղցր ձայնով մ'ըսաւ անոր.

— Մօտ հեկուր, վասն զի վանական կանոնն ներս կ'աղագնուն ինձ այս գունէն անդին անցնելու, և ըսէ՛ ինձի թէ՛ ի՞նչ կ'ուզես խեղճ կնո՛ղմէ՛ մը՝ որ երկար տարիներէ ի վեր աշխարհէս անշատած կ'ապրի:

Այդ անուշիկ ձայնը լսելուն պէս՝ ուխտաւորն առաջ մղուեցաւ. յետոյ խոյանալով գէպ ի սրբազան կոտանին, գետին ընկաւ ծնրադիր՝ գոչելով.

— Աւրիշ բան չեմ՝ ինդորբ բայց միայն քու ներողութիւնդ, ո՛վ Վաղերիա:

Վաղերիա թեւելըր գէպ ի երկիրք քարձարացոյց, ըսելով անպատմելի ուրախութեամբ.

— Եղբայրդ իմ ...:

— Այլէ՛, ներէ հայրենիքի մատչին, Գեկոս փուլվիտը պաշտողին, աւելցոց Մարկելոս արտասուալից:

Վաղերիա չէր գիտեր որ իր նշանածին մահն ալ իր եղբոր խղճին վրայ կը ծանրանար. սոսկացած՝ յանկարծ ետ քաշուեցաւ. բայց յաղթելով վայրկեանական սոսկումին, ձեռքը դրաւ իր առջեւ ծնրադիր կեցող ապաշխարողի գլխուն վրայ՝ ըսելով.

— Եղբայր, ես կը ներեմ քեզի:

— Շնորհակալ եմ քեզ, քորիկ, ըսաւ Մարկելոս, ուրախալից գէճով գետնէն վեր ելլելով: Զափականք սրտանմիլի էր այդ երկու դըժբախտներուն խօսակցութիւնն, որոնք մեղանչերու կրեւր էին աշխարհիս մէջ, և հեռու իրենց հայրենիքէն՝ այնչափ տարիներ վերջը նորէն զիրար կը տեսնէին մենաւոր վառքի մը շրջապատին մէջ:

Մարկելոս՝ Կոզդոխոսի ցաւալի պատմութիւնը լսելէն վերջը՝ պատմեց թէ ինչպէս Ապրիկոսի մահունընէ յետոյ թողուցեր էր Գոթացիները և զգալցոյց իր մեղքերուն վրայ, և միշտ հալածուած Գեկոսի ստուերէն՝ զոր խղճի խայթն կը ներկայացնէր իր երեւակայութեան առջեւ, իր հարստութիւնները ազգատներուն բաշխելով՝ մեկ-ներ էր գէպ ի Երուսաղէմ, որպէս զի հոն Վաղերիա ներէ իրեն Գեկոս փուլվիտին մահը:

Ուխտաւորին պատմութիւնը աւարտելէն վերջ, Վաղերիա իր ուրախութեանը մասնակից ըրաւ նաեւ Մենասիան, որ Մարկելոսին աղաչեց ընդունել իրենց մենաստանին քանդողներուն ըրած սովորական հիւսափութիւնը:

Մարկելոս չառ օրեր ծնաց Զիթնեաց լերան հովիտը, և յետոյ անկեցաւ անկէ՛ որպէս զի երթալ միայնութեան մէջ քաւէ իր մեղքերը:

Վաղերիա չհամարակեցաւ ետ կեցընել զանկալ իր դիտաւորութեանը. բարեպաշտ կոտանն ինքզինքը բոլորովին անշտտեղ էր ո՛ր և է երկրաւոր բաղձանքի, և կ'ուրախանար մտածելով որ երկնաւոր արքայութեան հրճուանքներուն մէջ նորէն պիտի տեսնէր իր սիրելիները, և այլ եւս անբաժան պիտի ծնար իր եղբորմէն:

Միլոս՝ որ միշտ հաւատարմութեամբ հետեւած էր իր տիրուհոյն, անոր առաքինութիւնը չուներաւ, և սաստիկ լացաւ երբ Մարկելոս իրենցմէ բաժնուելով գնաց Բեթղեմէմ, որպէս զի

հոն բնակող Հերոնիմոսէն արձակուեալ ընդունի իր մեղքերուն ...:

Շատ տարիներ վերջը՝ Մենաս լքուաւ անապատէն անցնելով Երուսաղէմ գնացող ուխտաւորներն կը պատմէին ապաշխարողի մը խոստալ կրօն կեանքի մասին, որ կ'ապրէր անապատը արմաւենիի մը ստորոտը գտնուող խրճիթի մը մէջ՝ կոշտ գրաստ մը հագած. սա ինքն էր Կեկոսի սպանողն, հայրենիքի մատնիչն, որ այդ տիտը տեղուն առանձնութեան մէջ կը քաւէր իր մեղքերը:

Թրգմ. Հ. Եփրեմ Վ. ԱՐԱՆԱՍԽԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆԸ

ՍԱՐՍՈՒՆԻՆԵՐ

Դեռ նոր կոխած կեանքի դաշտին դաւարները՝ « Սարսուռներ » — Երիտասարդ ըրանաստեղծը, փայլուն ապագայով մը մտազարդ, զանոնք ինքնարարար մը զգացած. — այդպէս շուտ. — այլ կեանքն զգալ տուած է: Ու նա ստիպուած է, շուրջը պատած իրականութիւնը պատմելու համար, կենաց զրքին մէջ զրելիք էջին առաջին բարը « սարսուռներ » ո՞վ սկսելու: Այս ըսել չէ, սակայն, որ իր քնարը գաւնոնք երգելու համար եղած է: Ո՛ր « ինձմէ հեռու ». հաւաւոր է տեսնել քեզ »: Բայց « սարսուռներ » զգալուն ալ իրաւունք ունի, վասն զի « Գարնան ծաղիկն ուղիւն կըրնայ գէժ դնել »: Իսկ այդ « ուղիւ »-ը, այդ « անաւոր » տեսիլը, որ իր սիրտը կը ճանկտուէ, վիշտն է. . . հայրենիքի: Իր սիրտը կոկոնն է, վաղուան բոլորը — վիշտը՝ սարսուռն է, խորշակն է որ պիտի թոյլ չտան անոր բացուելուն: Պիտի կըրկնէ՛, ուրեմն, « Սարսուռներ » ու նոր երգիչն ալ « Լիւսիադ » ի բանաստեղծին հետ, թէ « իմ քնարս աւելի հռչակաւոր պիտի ըլլայ քան թէ երջանիկ »: Եւ իր համար ճամբայ մ'ընարած է, որուն վրայ « Խըն-

1. « Դեռ նոր զրքի մեծ հովիտն մէջ իմ քայլեր »:
2. « Երիտասարդ » բայց շուտ ճանցած շատ բաներ »: